

Узбекистані досить успішно розвивається протягом вже кількох десятиріч років. Стабільно високий підйом показують і такі важливі сегменти цього головного індикатора економічного розвитку країни, як промислове виробництво (12,2%) та інвестиції в основний капітал (19,8%). Це говорить про те, що індустріальний розвиток країни набрав високих темпів. Особливе значення для збереження позитивної динаміки розвитку економіки Узбекистану керівництво країни надає подальшої модернізації, технічного та технологічного переозброєння всіх галузей народного господарства. В даний час в країні реалізуються відповідні програми і проекти конкретної галузевої спрямованості. Вони передбачають значні митні та податкові пільги для господарюючих суб'єктів, модернізує свою діяльність за рахунок придбання, встановлення та впровадження нового устаткування і технологій. Тому є підстави вважати можливим зростання показників українського експорту продукції гірничого обладнання до Узбекистану.

Таким чином, широкомасштабні реформи, що проводяться в роки незалежності з модернізації промислових підприємств країн СНД, широке впровадження нових технологій, вдосконалення та активізації інвестиційного середовища, дають можливість закріпити та поглибити присутність на ринках гірничого обладнання цих країн українським виробникам. І хоча світова економічна криза змусила ведення політики імпортозаміщення, російський ринок та ринок країн СНД залишається найпривабливішим для отримання прибутку українських виробників гірничого машинобудування, адже виходити на інші більш глобальні ринки не дозволяє недостатній рівень якості обладнання вітчизняних машинобудівних підприємств, а конкурувати на ринку СНД дозволяють низькі порівняно з конкурентами ціни на продукцію гірничого обладнання та малопривабливий для світових компаній сегмент низькотехнологічної продукції, який займають українські виробники гірничого обладнання та запчастин до нього.

Література

1. Горбашевська М.О. Тенденції розвитку ринку машинобудування в умовах глобалізації/ М.О. Горбашевська// Економічний простір. -2009. - №23/1. –с. 58-65.
2. Галілей С.В. Регулювання експортного потенціалу машинобудування / С.В. Галілей // Держава та регіони. – 2009. – №5. – С. 283-290. – (Серія: економіка та право).
3. Ухачевич Я.П. Інновації як вирішальний чинник забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного машинобудування на світовому ринку/ Я.П. Ухачевич, О.А. Пашко// Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. - вип. 19.6 – с. 227-235.
4. Ландик В.И. Механизм формирования конкурентных преимуществ Украины в машиностроительной отрасли / В.И. Ландик // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – 2009. – С.16–22.
5. Романишин Б. Аналіз стану та тенденцій розвитку машинобудівної галузі/ Б. Романишин, Н.І. Горбаль //Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.6 – С. 131-142
6. Держкомстат України. 2000 – 2010 [Електронний ресурс].- Режим заступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>

330.33.12

Ковальчук І.Б., аспірант,
Тернопільський національний економічний університет

РОЗВИТОК МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Сучасна транзитологія має дві альтернативні концепції історичного часу перехідних процесів. Першу концепцію, названу "шляхом історичних трансформацій" або стратегією "довгого шляху" розвивають Мур Б., Андерсон П., Роккан С., Панкратов З., Глазьев С. тощо. Основна її ідея полягає в тому, що ухвалення ключового політичного рішення формує певну траєкторію розвитку, в процесі трансформації можна лише в певному ступені змінювати цю траєкторію, без розривів. Прихильниками іншої "концепції демократичного прориву" (стратегії розриву) є Даль Р. і Росту Д., Гайдар Є., Чубайс А. та інші вчені. Головною ідеєю "жорсткої" концепції є впевненість, що трансформація вимагає "шоку", рішучого розриву з минулим, руйнівного імпульсу для успішних політичних трансформацій. Основні розбіжності їх полягають у визначенні послідовності реформ та історичного часу трансформацій.

Особливості процесів ринкової трансформації, їх проблеми та наслідки в різних країнах вивчали багато відомих вчених-економістів: З. Бжезинський, В. Геєць, П. Єщенко, Я. Корнаї, Д. Котц, П. Матвієнко, Д. Норт, В. Попов, Дж. Сакс та інших.

Мета статті полягає у систематизації теоретичних засад та з'ясуванні особливостей двох моделей ринкової трансформації (шокової терапії і градуалістської); аналізі наслідків і уроків реалізації радикальної моделі системних перетворень в країнах СНД.

Трансформаційну економіку слід розглядати як певну специфічну економічну систему, яка відрізняється від адміністративно-командного та ринкового господарства по цілому ряду параметрів.

В найбільш загальному плані її особливостями є поєднання певних рис, успадкованих від адміністративно-командної системи господарства, та елементів ринкової економіки. Трансформаційна економіка характеризується досить високим рівнем невизначеності в тому плані, що економічні процеси протікають в середовищі, яке постійно зазнає різного роду змін, причому такі зміни дуже часто мають діаметрально різну спрямованість. Саме в такому плані можна говорити про перехідний характер даної господарської системи.

Саме тому її слід розглядати у двох вимірах, а саме: як процес переходу від адміністративно-командної до ринкової системи господарства та як економічну систему з відносно сталими структурними характеристиками господарства та відмінностями в плані режиму виробничо-комерційної діяльності порівняно з ринковою та адміністративно-командною економікою.

Дж. Сакс в своїх рекомендаціях, однакових для Росії та України, зазначав, що процес переходу від соціалістичної економіки до ринкової відбуватиметься щонайменше у три етапи. Перший він називає стабілізацією або критичною фазою, коли приборкується інфляція та долаються інші наслідки розпаду соціалістичної системи. Другий – фаза становлення ринку, коли створюються основні інститути ринкової економіки. Третій – фаза структурного корегування, коли під впливом нових ринкових сил змінюється характер виробництва та зайнятості. За його прогнозами тривалість етапів має бути наступною: перший – від року до трьох; другий – приблизно п'ять років за умови стабільної політичної ситуації та неухильної прихильності уряду курсу економічних реформ; третій може тривати протягом життя цілого покоління [14].

Я. Корнаї підкреслював, що трансформація неринкових економік до нового ринкового стану не може відбуватися миттєво, потребує тривалого часу переходу однієї якості системи в іншу: цей процес ґрунтується на методі проб і помилок, в його умовах зберігаються чи ліквідуються старі соціально-економічні інститути, формуються чи не сприймаються нові інститути. Він зазначав, що історичний час формування кожного з нових інститутів окремо та їх ефективної сукупності для кожної країни буде неоднаковий [6].

Оскільки за нашим визначенням трансформація є процесом, то її, як і кожний процес, можна розділити на певні етапи, їх аналізу присвячені численні публікації, серед яких, без сумніву, виділяється робота З. Бжезинського. [1] В ній досить детально простежується взаємозв'язок між політичними та економічними перетвореннями, які разом і складають глибинний зміст системної трансформації.

Перехід до ринкових відносин у другій половині ХХ століття в основному відбувався за двома моделями, які базувались на монетаристській теорії Фрідмена та інноваційній теорії українського економіста М. Туган-Барановського [6].

Першу модель радикального або “прискореного” розвитку впроваджували в життя Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий банк у латиноамериканських та постсоціалістичних країнах за єдиною для всіх програмою “шокової терапії”, незважаючи на різні стартові умови та особливості кожної країни.

Теоретичним підґрунтям моделі шокової терапії є ідеологія неолібералізму і ринкового фундаменталізму, за якої держава розглядається як невідворотне джерело корупції, неефективного розподілу ресурсів, довільного перерозподілу багатства і перешкода економічному прогресу.

Концепція радикального переходу ґрунтується на швидкому, широкому й рівнобічному проведенні системних економічних реформ. Радикальний перехід здійснюється, насамперед, через швидкий демонтаж централізованого планування і заміну його економічними методами регулювання (особливо фінансовими, тобто грошово-кредитними та податково-бюджетними), швидку лібералізацію цін внутрішньої й зовнішньої торгівлі. Один із найбільш відомих варіантів концепції радикального переходу – це заснована на ідеях монетаризму “шокова терапія”, яка з метою швидкого вивільнення ринкових сил передбачала різкий відхід держави з економічного життя й одномоментну лібералізацію цін, а також активну боротьбу через тверді бюджетні обмеження за стійку фінансову систему (особливо боротьбу з інфляцією), руйновану одномоментною лібералізацією цін.

Позитивною якістю радикальної концепції є швидка побудова сучасної ринкової економіки. Якщо дивитися з позицій теорій економічного циклу, то відбувається скорочення "хвилі" на тій стадії економічного розвитку, на якій опинилася країна в даний момент, невеликий поворот назад або одномоментний спад, але потім повільне, але стабільне поліпшення економічної ситуації, а отже, й розвиток економіки.

Недоліками є дестабілізація фінансової системи країни в процесі одномоментної лібералізації цін і великий, часто тривалий, спад виробництва через активну боротьбу з інфляцією, зниження рівня життя, зростання безробіття й інші соціальні проблеми. Дана концепція переважає на пострадянському просторі, хоча лише в країнах Балтії вона реалізувалася з високою швидкістю, широким розмахом і одночасним проведенням реформ у всіх напрямках. Тут відіграла роль циклічність розвитку економіки в тому сенсі, що до моменту розпаду СРСР ці країни знаходилися в середині "хвилі Кондратьєва", а Росія, Україна, Білорусь, країни Закавказзя, країни Середньої Азії – наприкінці "хвилі". У деяких пострадянських країнах концепція радикального переходу поєднувалася і поєднується з концепцією еволюційного переходу.

Отже, ця стратегія ринкової трансформації ґрунтувалася на таких засадах: негайна лібералізація цін; лібералізація зовнішньої та внутрішньої торгівлі; уніфікація валютного курсу, що підтримує конкурентоспроможність економіки; жорстка монетарна та фінансова політика; делегування економіки; закріплення прав власності та приватизації; податкова реформа в напрямі розширення податкової бази; соціальний захист населення; різке скорочення соціальних витрат; швидке усунення бар'єрів на шляху транскордонного переміщення товарів і капіталів.

Вибір такої програми був зумовлений низкою внутрішніх та зовнішніх чинників.

До основних внутрішніх чинників слід віднести прагнення нових політичних лідерів якомога швидше досягти успіху, а застосування такої програми її ідеологами пропагувалася як така, що дасть змогу швидко зруйнувати стару систему, яка вважалася головною перешкодою очікування швидкого розв'язання фінансових проблем; бажання прискореного приборкання інфляції та швидкого досягнення економічного зростання, а отже, збереження соціальної стабільності; відмова від інтеграції в рамках країн соціалістичної співдружності і прагнення інтеграції у світову господарську систему, що, як очікувалося, буде підтримувати перетворення у країнах з соціалістичним минулим; відсутність власних теоретичних напрацювань і продуманих програм переходу до ринку.

Серед зовнішніх чинників, що визначали власне вибір методу та програми реформування економіки більшості країн з соціалістичним минулим, визначальними були такі: сподівання на зовнішню політичну та фінансову підтримку програми реформ, які мали характер трансферу одноманітної ідеології від країни до країни; окремий позитивний досвід країн, що започаткували процес реформ, без досконалого вивчення умов та чинників, що зумовили перетворення; масова пропаганда та підтримка радикальних планів реформ щодо намірів відновлення "капіталізму" під лозунгами створення "соціально орієнтованої" ринкової економіки; стереотипи європейського рівня задоволення поточних потреб населення; наявність зовні продекларованої і запропонованої програми трансформації економіки під назвою "Вашингтонський консенсус" [11].

Прихильники неоліберальної стратегії стверджували, що її реалізація, після короткого перехідного періоду, забезпечить формування ефективної, технологічно прогресивної і успішної ринкової системи.

Друга модель передбачає здійснення поступової, еволюційної трансформації суспільства ("градуалістський підхід") і базується на інноваціях та інвестиціях у пріоритетні галузі. Першу модель, як відомо, обрали майже всі країни Центральної, Південно-Східної Європи та СНД. Натомість азійські країни – Китай, В'єтнам, Узбекистан – пішли шляхом поступових перетворень за активного втручання і керівництва з боку держави.

Концепція еволюційного переходу ґрунтується на повільному й послідовному проведенні системних економічних реформ. У результаті тривалий час співіснують механізм адміністративно-командної економіки (особливо в державному секторі) і ринковий механізм. Тут діє так звана двосекторна модель економіки, а демонтаж першого сектору здійснюється поступово. Слід врахувати, що цілком демонтаж неможливий, тому що майже вікове існування соціалізму неможливо стерти з генетичної людської пам'яті тих народностей, що пройшли цей шлях.

Градуалістський підхід ґрунтується на теорії неінституціоналізму, представники якого стверджують, що для ефективного функціонування ринку важливими є "клімат моралі і взаємної довіри", дотримання правових норм, тобто сукупність інститутів, серед яких неабияка роль належить державі. Як зазначає представник сучасного неінституціоналізму Дуглас Норт: "...хоча неокласична теорія зосереджена на операціях ефективного ринку, мало західних економістів розуміють

інституційні вимоги, що є суттєвими для утворення подібних ринків, вони просто розглядають інститути як даність" [9, 5]. Тому градуалісти виступали проти руйнації існуючих інститутів і правил економічного регулювання до тих пір, доки не будуть створені нові інститути та розроблені нові правила. Вони попереджали, що інакше інституційний вакуум може призвести до катастрофічного спаду виробництва.

Позитивною ознакою цієї концепції є відсутність (або менші порівняно з іншою моделлю розміри) спаду виробництва, пом'якшення соціальних наслідків реформ.

Недолік концепції – повільні темпи побудови сучасної ринкової економіки в країні. Найбільш послідовно концепція еволюційного переходу реалізується в Китаї, але вагомий вплив її простежується в таких країнах, як Білорусь, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан. Досвід переконує, що практична реалізація даної концепції або багатьох її елементів можлива лише за наявності авторитарної влади.

Таким чином, градуалістська модель поступової ринкової трансформації була реалізована в Китаї і ґрунтувалася на таких засадах: поступову лібералізацію цін; довготривале відтермінування приватизації державних підприємств; збереження на деякий час системи державного управління великими державними підприємствами; збільшення державних витрат, особливо державних інвестицій, як в державні підприємства, так і в інфраструктуру; проведення експансіоністської грошової політики; збереження в державній власності банківської системи; державний контроль над зовнішньою торгівлею і рухом капіталу [7, 56-57].

Для аналізу ефективності зазначених раніше елементів неолиберальної стратегії ринкової трансформації скористаємось ґрунтовним дослідженням В. Попова, який вивчав вплив на економічну динаміку в країнах з перехідною економікою таких факторів, як масштаби диспропорцій в економіці напередодні переходу до ринку; сила інститутів; темпи лібералізації [12]. Висновки вченого не підтверджують основні положення доктрини ринкового фундаменталізму.

На нашу думку, суто економічна складова трансформації розглядається передовсім, з точки зору послідовності певних змін (зовнішня та внутрішня лібералізація, приватизація, стабілізація, створення необхідної інфраструктури, тощо) та темпів реформування ("шокова терапія" чи градуалізм).

Отже, реалізація в Україні, як і в більшості країн СНД, неолиберальної моделі ринкової трансформації економіки довела її неефективність. За умови масштабних диспропорцій в економіці та їх значної матеріалізації в основному капіталі, швидка лібералізація цін і приватизація, різке скорочення державних витрат, у тому числі соціальних, спричинили глибокий і тривалий трансформаційний спад.

Таким чином, в трансформаційній економіці роль держави не зменшується, а стає значно активнішою, порівняно із періодом функціонування усталеної економічної системи. Також існує ціла низка загально-цивілізаційних факторів, що також діють в напрямку посилення ролі держави: швидкі і неконтрольовані зміни в структурі економіки як окремих країн, так і всього світу; глобалізаційні процеси, наслідки яких для економіки є досить суперечливими; посилення інформаційної асиметрії; розвиток нової економіки, що потребує державної підтримки розвитку інновацій і значних державних інвестицій в людський капітал.

Література

1. Бжезинський З. Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / З. Бжезинський. - Львів - Івано-Франківськ, 2000. - 236 с.
2. Бжезинський З. Незалежна Україна змінює всю геополітичну карту Європи / З. Бжезинський // Світ про Україну. – 1993. - №2. – 20 січня.
3. Геєць В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії / В. Геєць // Економіка України. – 2005. – №5. – С.4-17.
4. Геєць В. Ринкова трансформація в 1991 – 2000 роках: здобутки, труднощі, уроки / В. Геєць // Вісник національної академії наук України. – 2001. – № 2. – С. 22-38.
5. Єщенко П.С. Економічна теорія й економічна політика в трансформаційному суспільстві / П. С. Єщенко // Економіка і прогнозування. – 2006. – жовтень-грудень (№4). – С. 9-22.
6. Корнаї Я. Шлях до вільної економіки. Відхід від соціалістичної системи: угорський приклад / Пер. С. англ. В. Д. Сікора, М. П. Загребельний, Ю.Т. Лазаренко. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.
7. Котц Девид М. Государство и экономическая трансформация: российский и китайский опыт перехода к рынку // Вестник Санкт-Петербургского университета. - Серия: Экономика. -2005. - Вып. 2. - С. 48-64.
8. Матвієнко П.В. Аналіз трансформаційних процесів в Україні / П. В. Матвієнко // Економіка та держава. – 2007. – №2. – С. 55-59.
9. North D. Transition Coast, Institutions and Economic Performance. – San Francisco, 1992.

10. Осецький В. Л. Теорії економічних циклів у перехідних економіках / В. Л. Осецький, О.О. Сльозко // Економіка та держава. – 2009. – №4. – С. 4-8.
11. Перехідна економіка: Підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін., За ред. В. М. Гейця. – К.: Вища шк., 2003. – 591 с.
12. Попов В. Шокотерапия против градуализма: 15 лет спустя // Вопросы экономики. -2007. -№5.- С. 81-99.
13. Сакс Дж. Рыночная экономика и Россия: Пер. с англ. – М.: Экономика, 1994. – 50 с.
14. Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду: Уроки для України / Пер. з англ. О. Пивоварський. – К.: Основи, 1996. – 54 с.

Рецензент докт. екон. наук, професор В.В. Козюк